

مقاله پژوهشی - فصلنامه علمی رهیافت

سال بیستم، شماره ۷۴، بهار ۱۴۰۵

صفحه ۱۳۹ تا ۱۶۰

بررسی امنیت حقوق زیست محیطی بر توسعه پایدار با توجه به اسناد بالادستی پس از انقلاب اسلامی

دانشجوی دکتری حقوق خصوصی، واحد تهران مرکزی، دانشگاه آزاد

اسلامی، تهران، ایران.

استادیار گروه حقوق، واحد تاکستان، دانشگاه آزاد اسلامی،

تاکستان، ایران

سمیه رحمانی

حمیده ره انجام *

چکیده

پژوهش حاضر درصدد است بررسی امنیت حقوق زیست محیطی بر توسعه پایدار را در اسناد بالادستی پس از انقلاب اسلامی به بحث بگذارد. یافته‌ها نشان داده است که توسعه پایدار در عصر کنونی به شدت انسان‌پسند شده و تلقی اقتصادی از محیط زیست به هر قیمتی در حال از بین رفتن است؛ از این رو هم اصل ۵۰ از قانون اساسی نیازمند اصلاح به نفع حق بر محیط زیست و توسعه پایدار و قرار گرفتن در ذیل حقوق ملت در اصل سوم از قانون اساسی است. اما از حیث مقایسه‌ای نیز باید گفت که امروزه سیاست‌های ابلاغی مقام معظم رهبری در قالب سیاست‌های کلی محیط زیست که در سال ۱۳۹۴ ابلاغ شده است، جنبه اختصاصی و عینی‌تری در ارتباط با مسائل زیست محیطی و توسعه پایدار دارد. اما قوانین موجود در دوران پس از انقلاب اسلامی برای آنکه بتوانند پیش‌توانه تحقق حق بر محیط زیست و توسعه پایدار شوند، نیازمند دور شدن از کلی‌گویی، از جمله تلقی حق عامه از مسائل زیست محیطی و روی آوردن به اختصاصی‌سازی جرایم، مقررات بازدارنده و بالا بردن هزینه‌های ارتکاب جرم در عرصه زیست محیطی است. در عرصه خارجی نیز در پیش گرفتن دیپلماسی زیست محیطی برای حل مشکلات زیست محیطی در کوتاه مدت (ریزگردها و مشکلات آب) و تحقق یک منطقه مبتنی بر توسعه پایدار اهمیت خاصی دارد. در مقاله حاضر از روش توصیفی و تحلیلی و ابزار کتابخانه‌ای بهره برده می‌شود. چارچوب نظری مقاله نیز حل مسأله و سیاست‌گذاری مبتنی بر حل مسأله است.

کلیدواژه: محیط زیست، توسعه پایدار، انقلاب اسلامی، اسناد بالادستی.

* نویسنده مسئول: hamide_rahanjam@yahoo.com

تاریخ تایید: ۱۴۰۴/۰۹/۲۵

تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۰۱/۲۰

Examining the Security of Environmental Rights on Sustainable Development with Respect to Upstream Documents after the Islamic Revolution

Rahmani, Somayeh

PhD student in private law, Central Tehran Branch, Islamic Azad University, Tehran, Iran.

Rahanjam, Hamideh *

Department of Law, Takestan Branch, Islamic Azad University, Takestan, Iran

Abstract

The present study aims to examine the impact of environmental legal security on sustainable development within the upstream documents of the post-Islamic Revolution era. The findings indicate that sustainable development in the current era has become deeply humanized, and the purely economic perception of the environment at any cost is fading away. Therefore, Article 50 of the Constitution needs to be amended in favor of the right to a healthy environment and sustainable development, and to be placed under the category of the rights of the nation as stipulated in Article 3 of the Constitution. However, from a comparative perspective, it should be noted that the current policies promulgated by the Supreme Leader in the form of the General Environmental Policies, issued in 2015 (1394 Solar Hijri), possess a more specific and objective character concerning environmental issues and sustainable development. Nevertheless, for the existing laws of the post-Islamic Revolution era to effectively support the realization of the right to the environment and sustainable development, they must move beyond generalities—such as treating environmental issues merely as a public right—and shift toward the specification of environmental

* Corresponding Author: Mansour_haghighatian@yahoo.com

How to Cite: Mansouri, M., Haqiqatian, M., Chitsaz, M. A. (2025). Examining the Security of Environmental Rights on Sustainable Development with Respect to Upstream Documents after the Islamic Revolution, *The Islamic Revolution Approach Quarterly*, 20(74), 139-160

Date Received: 10 February 2025 Date Accepted: 14 May 2025

offenses, the enactment of deterrent regulations, and the increase of the costs associated with committing environmental crimes. In the international arena, pursuing environmental diplomacy is of particular importance for resolving short-term environmental problems (such as dust storms and water shortages) and for realizing a region grounded in sustainable development. This article employs a descriptive-analytical method and utilizes library-based (documentary) research tools. The theoretical framework of the article is based on problem-solving and problem-solving-oriented policymaking.

Keywords: Environment, Sustainable Development, Islamic Revolution, Upstream Documents.

Introduction

A healthy environment is today recognized as one of the fundamental human rights and one of the most important pillars of achieving sustainable development. The expansion of the concept of human rights towards recognizing solidarity rights and the rights of future generations has caused the right to the environment to go beyond a purely economic or managerial issue and to be considered as a fundamental human right by legal systems. In the Islamic Republic of Iran, Article 50 of the Constitution has also recognized environmental protection; however, the position of this principle, the way it is written, and the dispersion of environmental laws have created challenges in the path of effective realization of this right. On the other hand, the increase in crises such as air pollution, fine dust, lack of water resources, destruction of forests and biodiversity have made the necessity of reviewing legislative, executive, and judicial policies more evident than ever before. The present study aims to examine the role of environmental law security in achieving sustainable development, analyzing the upstream documents of the Islamic Republic of Iran after the Islamic Revolution and seeking to provide solutions to strengthen the position of environmental rights in the country's legal system.

Materials and Methods

This research was conducted using a descriptive-analytical method and library resources. The research data was collected through a study of the Constitution of the Islamic Republic of Iran, the general environmental policies announced in 2015, related laws and regulations, upstream documents, and scientific sources. The theoretical framework of the research is based on a problem-solving and public policy-making approach; in such a way that, in addition to identifying the most important legal and executive obstacles to achieving environmental security, corrective solutions in the areas of legislation, implementation, judiciary, and foreign policy have been

examined.

Discussion

Despite the provision of Article 50 of the Constitution, the position of this principle in the chapter on economic affairs is not fully consistent with the fundamental nature of the right to the environment; therefore, transferring it to the section on the rights of the nation and amending the language of this principle, including replacing the phrase "any type of damage" with "irreparable damage", can provide more effective protection for the environment. The results of the study also show that the general environmental policies announced by the Supreme Leader in 2015, compared to the existing scattered laws, adopt a more specialized, forward-looking approach and are more in line with the requirements of sustainable development and emphasize the rights of future generations, sustainable management of natural resources and promoting the accountability of executive bodies. However, the weakness in the implementation of these policies, the lack of a comprehensive environmental law, the dispersion of regulations, the low guarantee of criminal enforcement and the lack of effective deterrence are among the most important obstacles to the realization of environmental rights security. On the other hand, limited citizen participation and the lack of institutionalized mechanisms for people to play their role in environmental protection have resulted in social responsibility in this area not being institutionalized in a desirable manner. The research also shows that achieving sustainable development requires considering environmental protection as a public duty of citizens, strengthening public participation, creating specialized and integrated laws, intensifying legal enforcement guarantees, and also developing environmental diplomacy to resolve transboundary issues such as fine dust, marine pollution, and common rights.

Conclusion

Environmental rights security is one of the basic prerequisites for achieving sustainable development in the Islamic Republic of Iran, and its realization requires structural reforms in the areas of legislation, implementation, judiciary, and foreign policy. In this regard, reviewing Article 50 of the Constitution and promoting the status of the right to the environment as one of the rights of the nation, formulating a comprehensive and specialized environmental law, increasing the guarantee of deterrent enforcement, strengthening public participation and popular institutions, and effectively implementing general environmental policies can provide the basis for achieving sustainable development and protecting the rights of current and future generations. Also, utilizing the capacity of environmental diplomacy in interaction with regional countries will play an important role in managing

common environmental challenges and promoting environmental security. In sum, achieving sustainable development requires a transition from general and scattered approaches to specialized, coordinated, and problem-oriented policymaking in the field of the environment; an approach that, while guaranteeing the rights of citizens, also provides the basis for effective protection of the country's natural capital.

مقدمه

امروزه حق بر محیط زیست به شدت ابعادی انسانی پیدا کرده است تا جایی که نهادهای بین‌المللی نظیر سازمان ملل هم از حیث تعدد قوانین و اتخاذ تدابیری جدید و هم از حیث حمایت از گسترش نهادی به نفع رویکردهای محیط زیستی، حقوق بشر را در عرصه محیط زیست و توسعه پایدار گسترش داده است. ضمن اینکه فرایند موجود با گسترش نسل سوم حقوق بشر و مطرح شدن حقوق همبستگی و فاصله گرفتن از نگرشی اقتصادی به محیط زیست و حقوق نسل‌های آینده، شکل و ماهیت جدیدی پیدا کرده است. علاوه بر این، امروزه و در پرتو تحولات ارتباطی و رسانه‌های مختلف و جهانی شدن دغدغه‌ها و مسائل کره زمین، حقوق محیط‌زیست بیش از پیش مورد توجه قرار گرفته است. تصور نسل جدید حقوق بشر بر این است که نگرش اقتصادی، بدون آگاهی و نبود ضابطه در ارتباط با محیط زیست، مشکلات دوران معاصر را پدید آورده است؛ بنابراین در عرصه توسعه پایدار و حق بر محیط زیست، می‌بایست «گذشته چراغ راه آینده» تلقی شود. از حیث سیاسی و آگاهی نیز در قرن بیستم، جهان هنوز از دولت‌های مستقلی تشکیل شده بود که هر یک از مسائل جهانی را از دریچه تنگ منافع ملی می‌نگریستند و بسیاری از مسائلی را که برای جهان از اهمیت حیاتی برخوردار بودند، نادیده می‌گرفتند. همین مسئله دولت‌ها را بر آن داشت که تا حد توان از منابع طبیعی و زیرزمینی نهایت استفاده را برده و حقوق نسل‌های آینده یا هم‌نوعان خود در سراسر جهان را نادیده بگیرند. به عنوان نمونه، در گذشته، کشورهای استعمارگر که به دنبال نیروی کار ارزان قیمت، مواد خام و بازار بودند، از زمین‌های خارج از قاره اروپا بهره می‌بردند که بعد از رشد پدیده استعمار، مواجهات آنها گسترده‌تر و شدیدتر گردید. با این حال، گذشت زمان و شکل‌گیری دغدغه‌های جهانی در زمینه گرم شدن کره زمین، خطرات گازهای گلخانه‌ای، بهره‌مندی از آب و غذای سالم، مقابله با آثار مخرب مواد هسته‌ای و نظامی باعث شد تا رویکردهای جدیدی در عرصه حفاظت از محیط‌زیست شکل بگیرد که هر کدام با توجه به گسترش رسانه‌ها و ظهور جنبش‌های اجتماعی جدید ابعاد گسترده‌ای نیز به خود گرفتند.

موضوع حق بر محیط زیست نه به صورت اختصاصی، بلکه در اصول قانون اساسی و سایر قوانین داخلی پس از انقلاب اسلامی از جمله در اصل پنجاهم آن مورد توجه قرار گرفته است. ضمن اینکه با گسترش نهادهای بین‌المللی و منطقه‌ای نظیر معاهده پاریس و ... عضویت ایران در این نهادها نیز زمینه را برای تعامل جهانی در عرصه زیست محیطی فراهم نموده است. اما بخش مهمی از مشکلات زیست محیطی که ممکن است علتی در گذشته یا در سیاست‌های امروزی داشته باشند، همچنان دیده می‌شوند که تبعات ناشی از آن بر بحث توسعه پایدار بسیار اثرگذار است. بعبارت دیگر، عدم امنیت حقوق زیست بر

توسعه پایدار هم در شرایطی کنونی و هم برای نسل های آینده، به عنوان امری مخرب در نظر گرفته می شود. بر همین اساس، پرسش پژوهش حاضر این است که راهکارهای تحقق امنیت حقوق زیست محیطی در عرصه توسعه پایدار چیست؟ فرضیه مقاله این است که: امنیت حقوق زیست محیطی نیازمند اختصاصی شدن قوانین، تلقی حق بر محیط زیست به مثابه حق ملت و بالا بردن هزینه های تخریب و نابودی محیط زیست در عرصه داخلی و در پیش گرفتن دیپلماسی زیست محیطی در منطقه و جهان در عرصه خارجی است.

۱-۱. پیشینه تحقیق

مقاله «توسعه پایدار از منظر مؤلفه های محیط زیست در نظام حقوقی ایران» که توسط موسوی داویجانی و همکاران (۱۴۰۲) نگارش شد، این پرسش بدیهی را مطرح کردند که آیا نسل های آینده از حقوق محیط زیستی برخوردار هستند؟ در پایان نیز نتیجه گرفته شد که نسل های آینده دارای حقوق مسلمی هستند که از این جهت نیز تکلیفی برای نسل های کنونی است که بتوانند حقوق نسل هایی را که متولد نشده اند، مراعات نمایند. محمدی (۱۴۰۲) در مقاله «نقش دولت در تأمین توسعه پایدار محیط زیستی در ایران» آورده است که دولت ایران از منظر الزامات قانونی بین المللی در حفظ محیط زیست سالم برای عموم مردم نقش مهمی در حفظ محیط زیست و جرم انگاری آسیب ها در این حوزه دارد. بنابراین نقش دولت از جهت اجرایی و قضایی بسیار مهم و برجسته است. نادری و مطلبی (۱۴۰۱)، نیز در مقاله «حمایت کیفری از حق بر محیط زیست»، افزایش جرایم مرتبط با محیط زیست را به عنوان راهکاری برای حفاظت از محیط زیست مطرح می کنند. در تحقیق فقیه حبیبی (۱۳۹۹) با عنوان «حکمرانی مطلوب زیست محیطی و توسعه پایدار» بر نقش کاهش تنش ها در عرصه داخلی و خارجی به عنوان عاملی برای بهبود وضعیت محیط زیست و توسعه پایدار توجه نشان داده است. عزیزی (۱۴۰۰) در مقاله «الزامات محیط زیستی در قراردادهای بالادستی نفت و گاز پس از انقلاب اسلامی» نتیجه گرفته است که تصویب و ابلاغ سیاست های کلی محیط زیستی توسط مقام معظم رهبری که دربرگیرنده پانزده سیاست پیشرفته است، بزرگترین دستاورد محیط زیستی در این زمینه است که نسبت به قانون نفت ۱۳۵۳ نیز تخصصی تر و جامع تر است. زکوی و شمس ناتری (۱۳۹۹) در مقاله «بررسی رویکرد ایران (پس از انقلاب اسلامی) و نهادهای بین المللی در قبال بحران های محیط زیستی» نتیجه گرفتند که رویکرد دوگانه نهادهای بین المللی در تعامل با ایران که از یک طرف قوانینی را وضع کرده و از طرف دیگر با وضع تحریم، مانع مقابله با بحران های محیط زیستی در ایران شده است، مشکلاتی را در این زمینه پدید آورده است اما حسب اصل پنجاهم از قانون اساسی، نقش نهادهای و سازمان های غیردولتی در حفاظت از محیط زیست برجسته شده که نشانگر شاخص های عملکرد مفید در حوزه

محیط در ایران ۲۰۲۰ است. همچنین مقاله «محیط زیست و برنامه توسعه در ایران» توسط اسفندیار (۱۳۹۷) بر نقش مسائل مالی و بودجه بر حفاظت از محیط زیست توجه نشان داده است.

تحقیقات ذکر شده هریک به جنبه‌ای از مشکلات محیط زیستی در ایران یا ارتباط و تعامل دولت با نهادهای بین‌المللی و مشکلات حوزه محیط زیست پرداخته‌اند، اما در مقاله حاضر تلاش بر این است تا امنیت محیط زیستی و نقشی که بر توسعه پایدار در اسناد بالادستی پس از انقلاب اسلامی دارد، بررسی شود. از این جهت پژوهش حاضر نسبت به پژوهش عزیز (۱۴۰۰) که به الزامات محیط زیستی در حوزه نفت پرداخته، متفاوت است. همچنین رویکرد پژوهش حاضر با پژوهش زکوی و شمس ناتری (۱۳۹۹) که مشکلات فی‌مابین ایران و نهادهای بین‌المللی در زمینه مسائل محیط زیستی را بررسی کرده، تفاوت دارد، زیرا در پژوهش کنونی تلاش بر این است تا نقش امنیت حقوق محیط زیستی بر توسعه پایدار در اسناد بالادستی بررسی شود و وارد حوزه نفت و انرژی نشده است. همچنین اگرچه در مقاله محمدی (۱۴۰۰) که به نقش دولت در تأمین امنیت محیط زیستی پرداخته شده، دارای همانندی‌هایی است، اما پژوهش حاضر، تنها به نقش اجرایی دولت نپرداخته و درصدد است اثر امنیت حقوق محیط زیستی بر توسعه پایدار را از منظر اسناد بالادستی از جمله در حوزه قوانین بررسی نماید. بنابراین باید گفت که رویکرد پژوهش حاضر از سایر پژوهش‌ها ممتاز بوده و تاکنون پژوهش مستقلی در این زمینه انجام نشده است.

۲-۱. چارچوب نظری؛ مسأله‌شناسی و سیاستگذاری

توجه به مسأله، پیش‌مقدمه و آغاز هر نوع تلاش علمی و تجربی بشری در ابعاد مختلف است. از این‌رو اقدام اول در مسأله و سیاستگذاری آن است که اساساً به دنبال چه چیزی هستیم و به دنبال چه چیزی می‌گردیم (پوپر، ۱۳۹۹: ۵۷). یا اینکه مسأله با مشاهده وضعیت موجود، به دنبال آن است تا نسبت به رفع ناسازگاری موجود و آشفتگی بپردازد. از این‌رو، سیاستگذاری مؤثر، نوعی از سیاستگذاری است که بتواند با مشاهده کاستی‌های موجود درصدد اقدام برای حل و رفع آنان برآید. زیر اساساً سیاستگذاری به مثابه یک شکاف بین وضعیت موجود و یک وضعیت مطلوب است که می‌بایست با اقدامات دولت برطرف شود (Hurbert and Cupta, 2015: 15-34). ضمن اینکه فرایند مدیریت در عرصه‌های مختلف با یکدیگر تفاوت دارند و برخی از امور نیازمند توجه به گذشته و تجربیات انجام شده است تا در پرتو آنان بتوان نسبت به وقایع گذشته آگاه بود و پاسخی جامع نسبت به آن ارائه نمود. امروزه مدیریت تنها به عرصه سیاسی، اقتصادی و اجتماعی

معطوف نیست، بلکه بخش مهمی از امنیت در دوران کنونی به امنیت محیط زیستی معطوف شده است (بوزان، ۱۳۸۹: ۹۰). این بدان معناست که در حال ورود به عرصه جدیدی از مدیریت هستیم که به معنای مقررات گذاری از اقتصاد به عرصه‌های دیگری نظیر عرصه زیست محیطی است (Brand et al 2008: 29). بدین ترتیب باید گفت سیاستگذاری مؤثر زمانی قابل بیان است که بتواند میان چالش‌های موجود و انعکاس مشکلات و مصائب و واقعیات پل‌ی برقرار نموده و در عین حال راه‌حلی برای بهبود وضعیت ارائه کند.

۳. اهمیت حق بر محیط زیست در اسناد بین‌المللی و داخلی

حق بر محیط زیست سالم و مسائل مربوط به آن به دلیل اینکه به عنوان یک حق فردی و اجتماعی مطرح می‌شود، به‌طور مشخص در قالب رویکردهای حقوق بشری از جمله نسل جدید حقوق بشر مورد توجه فراوان قرار گرفته است. این مسأله نیز ناشی از افزایش آگاهی نسبت به تهدیدات فراروی ساختار زیست محیطی و بنابراین آسیب‌پذیری بشریت در مقابل صدمات ناشی از تخریب محیط زیست است (فالكس، ۱۳۹۳: ۱۰۳) علاوه بر این، آسیب‌هایی که از سوی انسان به طبیعت وارد می‌شود حقوق نسل‌های آینده و سایر هم‌نوعان خود را مورد تهدید قرار می‌دهد، مورد توجه است. به‌عنوان مثال، ممکن است اثرات گازهای گلخانه‌ای در یک کشور صنعتی، تأثیرات نامطلوبی بر وضعیت شهروندان در سایر کشورها نیز بگذارد. بنابراین هنگامی که از پیوستگی حقوق بشر و محیط زیست سخن به میان می‌آید، می‌بایست رویکردی جهانی و همه‌جانبه نسبت به مسائل اجتماعی در نظر داشت. از زمانی که توسعه پایدار ابعاد انسانی قابل توجهی پیدا کرده است، ارتباط محیط زیست و توسعه پایدار و نقش شهروندان در حراست از محیط زیست نیز اهمیت دوچندانی پیدا کرده است.

با توجه به همین مسائل و با درک شرایط ناشی از تهدیدات زیست محیطی، ضرورت توجه بیشتر به مسائل محیطی و سلامت آن از منظر حقوق بشری احساس می‌شود. بدین ترتیب، مفهوم موجود از حمایت از حقوق بشر باید به حق برخورداری از محیط زیست پاک، عاری از آلودگی و نیز حق برخورداری از هوای تمیز و پاک بسط داده شود. در عین حال، پیشرفت حقوق بشر به صورتی گسترده به عنوان حمایت از مردم در برابر خطرات آلودگی، عرضه و در دسترس بودن هوای پاک، و تضمین هوای پاک، و نهایتاً، حیات پایدار بشری بر روی زمین در نظر گرفته شود (موسوی، ۱۳۸۵: ۶۵). از همین رو، شهروندی زیست محیطی که اخیراً مطرح شده است، ناظر بر تحولات جنبش‌های اجتماعی جدیدی است که حساسیت بیشتری در قبال مسائل زیست محیطی نشان می‌دهد و فارغ از روابط ملت‌ها و دولت‌ها به مسأله سلامت محیط زیست می‌پردازند. به هر جهت، سلامت

زیست محیطی مانند انواع دیگر موضوعات به برخورداری انسان از یک محیط سالم در حوزه فردی و اجتماعی اشاره دارد که امروزه در قالب حقوق زیست محیطی نیز مطرح می‌شود. بدین ترتیب، حق برخورداری از محیط زیست سالم دارای ماهیت فردی و جمعی است. به عنوان یک حق فردی، این حق به نحوی غیرقابل جداسازی با دیگر حقوق بنیادین مانند حق سلامت، حق حیات و یکپارچگی شخصی در هم تنیده است. به عنوان یک حق جمعی، این حق به نفع تمامی انسان‌ها و نسل‌های آینده می‌باشد (Domenico, 2018: 8). رویکرد حقوق بشری به مسأله محیط زیست، بیش از هر چیز ریشه در تحولات معاصر دارد. این موضوع بیش از همه در نزد اعلامیه‌های جهانی و معاهدات منطقه‌ای دیده می‌شود. هر چند اعلامیه استکهلم در سال ۱۹۷۲ حقوق بشر را از منظری فلسفی ثابت کرد، سازمان ملل در موقعیتی نبود که ضمانت‌های لازم را برای اجرای این حق فراهم نماید. اما در راستای برآورده شدن همین حق، مباحث حقوقی و اعمال مجازات برای متخلفان و ناقضان حق بر سلامت محیط زیست و تعیین جرایم نقدی و غیرنقدی در قوانین کشورهای مختلف به عنوان سازوکاری برای حفاظت از محیط زیست ارائه شده است.

با توجه به رویکرد قضایی در حفاظت از محیط زیست که در کشورهای مختلف اجرا می‌شود، نقش آن بر توسعه پایدار بیش از پیش روشن می‌گردد. همچنین مشکلات زیست محیطی هم منشأ و علل خارج از مرزهای کشورها دارد و هم تحت تأثیر مسائل داخلی است و این موضوع برای ایران نیز صادق است (زکوی و شمس ناتری، ۱۳۹۹: ۱۱۳). به هر جهت، تخریب منابع طبیعی و آلوده ساختن محیط زیست، یکی از بزرگترین مشکلات عصر حاضر است که زندگی بشر را تهدید می‌کند و با در نظر داشتن اصل تأثیر متقابل میان محیط طبیعی و محیط اجتماعی مشکل یاد شده، به مشکل انسانی - اجتماعی تبدیل می‌شود، چرا که از یک سو، هدر دادن منابع طبیعی، استفاده‌های نامعقول و عدم تعیین سطح مصرف درست، به ویژه در بخش منابع طبیعی تجدیدناپذیر، پیوسته موجب کاستی و نابودی آن می‌گردد، و از سوی دیگر، به اعتقاد دانشمندان، بیشتر نابه‌سامانی‌های طبیعی مانند سیل‌ها، پیشروی آب دریاها، کاهش سفره‌های آبی زیرزمینی، خشکسالی و آسیب‌پذیری لایه اوزون، معلول تخریب و آلوده‌سازی محیط زیست است (غفاری و کریمی، ۱۳۸۷: ۱۳). با توجه به همین مشکلات و چالش‌ها، بحث حقوق بشر و از جمله نسل سوم آن بر محیط زیست به عنوان یک حق بنیادین توجه نشان داد و در سطح جهانی، منطقه‌ای و ملی، نهادها و سازمان‌ها، رسانه‌ها و سیاستمداران را به چالش کشیده است. علاوه بر این، بروز این مسائل آثار سوء اقتصادی و اجتماعی، همچون کاهش سرانه تولید، رکود اقتصادی و فقر اجتماعی را در پی دارد. از این رو، در سطح جهان برای حفاظت از

محیط زیست و منابع طبیعی، از روشهای گوناگون تبلیغاتی، حقوقی و قانونی و ارائه راهکارهای عملی و فنی استفاده می شود (کرمی و پورمند، ۱۳۸۰: ۱۳۷). از دیدگاه آموزه‌های اسلامی، محافظت از منابع طبیعی و محیط زیست، یکی از مهمترین مسایل اقتصادی، وظایف فردی و اجتماعی، بویژه در عرصه تولید و یا حتی روابط انسان با طبیعت به شمار می‌رود. قرآن کریم در بیان پاره‌ای از مسائل اقتصادی، با نگاهی جامع و فراگیر، از هر گونه فساد در زمین باز داشته است به‌عنوان مثال در سوره اعراف، آیه ۸۵ میفرماید: «وَلَا تُفْسِدُوا فِي الْأَرْضِ بَعْدَ إِصْلَاحِهَا» در زمین، پس از اصلاح آن، فساد مکنید.

بر مبنای همین رویکرد، قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران نیز بر مبنای همین آیات و روایات و احکام شریعت، هم در قانون اساسی و هم در سایر قوانین، بحث حمایت از حق بر محیط زیست و توسعه پایدار را مورد توجه قرار داده است که اصل ۵۰ از قانون اساسی، مهم‌ترین آنها به شمار می‌رود. در این اصل آمده است: «در جمهوری اسلامی، حفاظت از محیط زیست که نسل امروز و نسل‌های بعد باید در آن حیات اجتماعی رو به رشدی داشته باشند، وظیفه عمومی تلقی می‌گردد. از این‌رو فعالیت‌های اقتصادی و غیر آن که با آلودگی محیط زیست و تخریب غیرقابل جبران آن ملازمه پیدا کند، ممنوع است». اما این اصل و سایر اصول به تنهایی نتوانسته مشکلات حوزه زیستی را مرتفع و عاملی برای توسعه پایدار باشد. به همین دلیل در مباحث پیشرو تلاش شده است تا اهمیت امنیت حقوق زیست محیطی و آثار آن بر توسعه پایدار به بحث گذاشته شود.

۴. مسأله شناسی مشکلات امنیت حق بر محیط زیست از منظر اسناد

داخلی

با توجه به اهمیت حق بر محیط زیست و همچنین نقشی که در توسعه پایدار بر عهده دارد، بررسی مشکلات و چالش‌های موجود بر مبنای شیوه حل مسأله و در پیش گرفتن رویه ای جدید در عرصه سیاستگذاری نقش مهمی در غلبه بر مشکلات موجود و کمک به توسعه پایدار در آینده خواهد داشت که محور مباحث پیش رو خواهد بود.

۴-۱. قوانین اختصاصی زیست محیطی در اسناد بالادستی

قوانین کیفی در ایران در ارتباط با محیط زیست و توسعه پایدار تلاش کرده‌اند تا در این زمینه قوانین بازدارنده ایجاد نمایند، اما این قوانین به دلیل تأکید بر عامه بودن حق بر محیط زیست و همچنین پراکندگی، کارآیی چندانی نداشته است (غلامیان حسین آبادی و همکاران، ۱۴۰۱: ۹۳). با توجه به این حق بر محیط زیست، یک حق شناخته شده بوده و نقش مهمی در تحقق توسعه پایدار و زیست مطلوب نسل‌های آینده دارد، نیازمند اتخاذ رویکردی تخصصی و جامع تحت عنوان «قانون حفاظت از حق بر محیط زیست» تحت یک نهاد مشخص در کشور هستیم. به این دلیل که از منظر قانونگذاری، حقوق و آزادی‌ها

تنها زمانی می‌تواند منشأ تعهدات حقوقی شود که به اندازه کافی صریح و روشن باشند. به این دلیل تأکید صرف بر محافظت از طبیعت تحت عنوان «منافع عامه» بسیار کلی و مبهم است و نمی‌تواند ضمانت اجرایی پدید آورد (میر ابراهیمی، ۱۳۸۹: ۱۴۱). بنابراین نتایج و آثار و ایجاد یک رویه حقوقی برای ارتقای امنیت محیط زیستی در قالب یک قانون اختصاصی بسیار مهم و اثربخش است. از این منظر هرچند اصل پنجاهم قانون اساسی و سایر قوانین دیگر نظیر منشور حقوق شهروندی در دهه گذشته و قوانین کیفری و حقوقی در ارتباط با حق بر محیط زیست مطرح شده است، اما تخصصی نبودن قوانین نتوانسته به بهبود وضعیت موجود در عرصه زیست محیطی کمک نماید (غلامیان و همکاران، ۱۴۰۱: ۹۵). علاوه بر این، تحولی که همچنان در جامعه ما پس از انقلاب اسلامی رخ نداده است، پیوند میان امنیت ملی و حق بر محیط زیست سالم است، زیرا در این شرایط نیز تهدیدات امنیتی و اجتماعی ناشی از نادیده گرفتن تخریب محیط زیست به مثابه یک آتش زیر خاکستر باقی می‌ماند که مهاجرت، بیماری‌های تنفسی و ریوی، تغییر بافت جمعیتی و ... از بارزترین تبعات آن است.

به تعبیر باری بوزان، امروزه حق بر محیط زیست، مسأله‌ای امنیتی و مربوط به امنیت ملی است؛ هم از جهت تأثیر عوامل زیست محیطی احتمالی که در پشت سر جریان‌های خشونت آمیز دیده می‌شود و هم اینکه تخریب محیط زیست بر سلامتی جوامع و اقتصادها اثرگذار است (بوزان، ۱۳۸۹: ۱۵۶). بنابراین اگر این نکته مورد پذیرش است که محیط زیست یکی از اصلی‌ترین مقولات مرتبط با امنیت ملی در قرن بیست و یکم است (کرافت و همکاران، ۱۳۸۳: ۳۷۴)، نادیده گرفتن برخی تهدیدات زیست محیطی علاوه بر اینکه باعث تأثیرات منفی بر بافت جمعیت یک منطقه در سطح خرد و سپس بروز تهدیدات امنیتی در سطح کلان می‌شود، تبعات جبران ناپذیری برای شهروندان و سپس نظام سیاسی در پی دارد. نمونه بارز این موضوع، بحث آلودگی هوا و به خطر افتادن سلامت شهروندان، بحث ریزگردها در غرب و جنوب غرب کشور و یا تهدیداتی است که در ارتباط با خشک شدن دریاچه ارومیه مطرح می‌گردد. اما از حیث ارتباط با بحث توسعه پایدار باید گفت غراماتی همچون تولید آلودگی، تخریب جنگل‌ها، اراضی و مناطق بومی نشین، تغییرات اقلیمی، تخریب و نابودی کردن منابع طبیعی از جمله مواردی هستند که فرایند توسعه را مختل می‌سازند؛ همچنان که به صورت مستقیم حقوق افراد نسل حاضر و نسل‌های آتی را نیز تضییع می‌کند. اما از جنبه قضایی در اصل ۵۰ از قانون اساسی، از «ممنوعیت هرگونه فعالیت اقتصادی و غیر آن که با آلودگی محیط زیستی و غیرقابل جبران باشد»، سخن به میان آمده است، اما بهتر بود که به جای اصطلاح «غیر قابل جبران» از

اصطلاح هرگونه «تخریب» بهره گرفته شود تا ابعاد و گستره آن فراگیرتر شود (موسوی داویجانی، ۱۴۰۲: ۴۴). از این جهت ملاک قرار دادن توسعه هم برای نسل کنونی و هم برای نسل آینده نیازمند تغییراتی در سطح قانون گذاری، جرم انگاری و تلاش برای همسویی با سیاست‌های توسعه پایدار است. در غیر این صورت، اصل توسعه پایدار چه برای نسل فعلی چه نسل آینده عملی نخواهد شد.

۴-۲. مغفول ماندن مشارکت مردم در حقوق زیست محیطی و توسعه

پایدار

مشارکت مردمی یکی از چهار رکن ارزیابی اثرات محیط-زیستی است که می‌تواند به صورت مشاهدات مستقیم و بیان نظریات در هنگام درخواست از مدیران در مراحل هدفگذاری، ارزشیابی راهکارها بدیل و پیشنهادات لحاظ شود (Lohani et al; 1997: 356). همچنین در جلوگیری از تخریب منابع زیست محیطی نیز نقش مشارکت مردم چه به صورت فردی و چه به صورت سازمانی و نهادی حائز اهمیت است. بر مبنای همین اهمیت باید گفت که علیرغم تأکید قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران بر مشارکت مردم در امور سیاسی و اجتماعی، اما اصل مشارکت و همکاری مردم در بهبود وضعیت محیط زیست را مورد ملاحظه قرار نداده است. اما از منظر بررسی قوانین مرتبط با نقش امنیت حق بر محیط زیست بر توسعه پایدار باید گفت که این دو مقوله در نزد اسناد داخلی جمهوری اسلامی ایران به یکدیگر پیوند خورده است. همچنان که در «ابلاغیه سیاست‌های کلی محیط زیست» مصوب ۲۶ آبان ۱۳۹۴ نیز بحث حمایت از محیط زیست با رویکرد تکلیف محور آحاد جامعه مدنظر قرار گرفته که در آن با هدف محقق شدن برنامه توسعه پایدار، موارد مهمی اشاره شده است. از جمله در بند سوم و چهارم به ترتیب آمده است: اصلاح شرایط زیستی به منظور برخوردار ساختن جامعه از محیط زیست سالم و رعایت عدالت و حقوق بین نسلی؛ پیشگیری و ممانعت از انتشار انواع آلودگی‌های غیرمجاز و جرم‌انگاری تخریب محیط زیست و مجازات مؤثر و بازدارنده آلوده کنندگان و تخریب کنندگان محیط زیست و الزام آنان به جبران خسارت (سیاست‌های کلی محیط زیست توسط مقام معظم رهبری مصوب ۲۶ آبان ۱۳۹۴). از این منظر، حق بر محیط زیست زمانی می‌تواند باعث محقق شدن توسعه پایدار شود که بتواند وابستگی و درهم تنیدگی آنان را نیز از منظر نقش دولت و شهروندان نشان دهد. بنابراین حق بهره‌مندی از محیط زیست سالم به عنوان حقی بشری در گرو داشتن برنامه‌های توسعه پایدار است. در مقابل نیز، برآورده شدن برنامه توسعه پایدار، بدون در نظر گرفتن بر محیط زیست سالم و حق توسعه امری غیر ممکن است. بنابراین هر نسلی جهت تأمین منافع و نیازهای خود می‌بایست از منابع طبیعی و محیط زیست به شیوه‌ای استفاده نماید که باعث تضعیف نیازها و حقوق نسل‌های آینده نشود

(فقیه حبیبی، ۱۳۹۹: ۳۰۶). برای محقق شدن این هدف نیازمند آن هستیم تا حق محیط زیست را به حق حفاظت از محیط زیست تعبیر نماییم. زیرا در معنای اخیر، حفاظت به معنای حمایت در مقابل تخریب و بهبود در برخی موارد است (امیر ارجمند، ۱۳۸۰: ۴۴۰). بنابراین رویکردهای مبتنی بر حمایت از محیط زیست و پشتوانه امنیت حقوق زیست محیطی باید به نحوی باشد که تکلیف عمومی برای جلوگیری از تخریب زیست محیط به کار گرفته شود. یعنی علاوه بر فعالیت‌های قضایی، اجرایی و تقنینی نیازمند گسترش فرهنگ عمومی برای حفاظت از محیط زیست هستیم.

ابلاغیه سیاست‌های کلی محیط زیست در سال ۱۳۹۴ بر نقش مشارکت‌های مردمی از ابعاد مختلف آن اشاره کرده است. از جمله در اصل اول این برنامه چنین آمده است: مدیریت جامع، هماهنگ و نظام‌مند منابع حیاتی (از قبیل هوا، آب، خاک و تنوع زیستی) مبتنی بر توان و پایداری زیست‌بوم بویژه با افزایش ظرفیت‌ها و توانمندی‌های حقوقی و ساختاری مناسب همراه با رویکرد مشارکت مردمی. این بدان معناست که تکلیف بودن حفاظت از محیط زیست با مشارکت دادن مردم در امور زیست محیطی، بنیان اصلی توسعه پایدار است. همچنان که حمایت از محیط زیست، حمایت از حقوق نسل‌ها هم در زمانه کنونی و در زمانه آینده است. بر همین اساس، بر مبنای اسناد بالادستی و اهمیت مشارکت مردم در حفاظت از محیط زیست به عنوان یک «تکلیف همگانی» انتظار بر این است که زمینه‌های مشارکت مردم و مراکز علمی در امر آموزش محیط زیست بیشتر فراهم شود و ضمن ایجاد حساسیت در مردم، نوعی مسئولیت نزد مراکز علمی برای اقدام به آموزش محیط‌زیست پدید آید. این حساسیت و مسئولیت با ایجاد دو امر آگاهی از حقوق (برای مردم) و تسهیل انجام عمل (برای محققان) فراهم می‌شود (شیرازی و میبودی، ۱۳۹۲: ۱۲۷). از این رو تکلیف بودن حفاظت از محیط زیست و تحقق امنیت آن برای رسیدن به توسعه پایدار نیازمند ارائه الگویی است که شهروندان را نیز در کانون حفاظت از محیط زیست بیاورد، انتظار محقق شدن تمام برنامه‌های محیط زیستی از سوی دولت و اجرایی نمودن آن امری غیرممکن و دشوار است.

علاوه بر این، با پذیرفتن این ایده که حق بر محیط زیست یک حق بدیهی برای هر ملتی است، در نقد اسناد بالادستی باید گفت که به طور مشخص در اصل پنجاهم از قانون اساسی، بحث حق بر محیط زیست سالم در فصل چهارم قانون اساسی یعنی «اقتصاد و امور مالی» درج شده است. اما مشاهده این اصل قبل از هر چیز گویای شناسایی بهره‌مندی از محیط زیست سالم به عنوان یک حق بدیهی است (رمضانی قوام آبادی، ۱۳۹۲: ۹۷). بنابراین باید گفت که امنیت حقوق زیست محیطی از حیث قانونی زمانی حاصل می‌شود

که حق بر محیط زیست تحت عنوان «حقوق ملت» و یا «حقوق عامه» از آن یاد شود. این موضوع که در قانون اساسی در مبحث اقتصاد و امور مالی آمده، علاوه بر اینکه بازتاب بی اهمیت بودن حق بر محیط زیست در زمانه تدوین متن است، نوعی رویکرد اقتصادی به مسائل زیست محیطی را نیز نشان می‌دهد.

۴-۳. تدابیر قضایی اختصاصی در حفاظت از حق بر محیط زیست

برای حراست و حفاظت از امنیت حقوق محیط زیستی، رویکردهای کیفی نیز شایسته توجه هستند. زیرا توسعه پایدار نیازمند اتخاذ رویکردی بازدارنده برای کسانی است که به هر دلیلی اقدام به از بین بردن محیط زیست می‌کنند. به طور مشخص وظیفه قوه قضاییه برای حمایت و حراست از حقوق بنیادین شهروندان نظیر امنیت حقوق محیط زیستی موردنظر است. در بند ۵ از اصل ۱۵۶ قانون اساسی، وظیفه‌ای که حسب اصل ۵۰ مطرح شده است، رویکرد قضایی برای حفاظت از محیط زیست را گوشزد می‌کند. همچنان که در زیرمجموعه قوه قضاییه می‌توان به رویکرد دیوان عدالت اداری در توجه نمودن به حقوق نسل‌های آینده، صیانت از منابع آبی، استفاده از هوای سالم و پاک، بقاء و حیات وحش و سایر موارد اشاره نمود (مشهدی، ۱۳۹۲: ۸۴). اما آنچه در این زمینه حائز اهمیت است، مصداقی بودن حق نسل‌های آینده و کمک همه جانبه به توسعه پایدار است. به همین منظور باید در قوانین و اسناد بالادستی از جمله در اصل ۵۰ از قانون اساسی، «هر نوع تخریب» لحاظ شود. همچنان که افزایش هزینه‌های ارتکاب به جرم نیز در رویکردهای قضایی باید بیش از پیش بالا رود و در این زمینه نیز نیازمند تغییر و اصلاح برخی قوانین است. امنیت حقوق زیست محیطی نباید با «عبارت غیرقابل جبران» در اصل پنجاهم از قانون اساسی به نحوی تفسیر شود که حقوق نسل‌های آینده را که وجه مهمی از توسعه پایدار است، نادیده بگیرد. زیرا زمینه را برای سودجویان فراهم می‌سازد؛ به نحوی که یک شخص پس از تخریب منابع آبی، قطع درختان و... با این تصور که در صورت مجازات می‌تواند آنان را با عملی متقابل انجام دهد، دیگران را به این رویه ترغیب می‌نماید. بنابراین رفع تلازم میان نقض حق بر محیط زیست و افعال غیرقابل جبران، یک کاستی قانونی است (موسوی داویجانی و دیگران، ۱۴۰۲: ۴۴). همچنین به کار بردن اصطلاحاتی نظیر «حقوق عامه» باید مصداقی و در راستای اصول توسعه پایدار بیان شود تا نهادهای قضایی بتوانند نسبت به هریک از جرایم بر علیه امنیت حقوق زیست محیطی، آراء لازم را اتخاذ نمایند.

در ماده ۴ از سیاسی کلی محیط زیست ابلاغی از سوی مقام معظم رهبری در آبان ۱۳۹۴ نیز همین رویکرد قضایی به چشم می‌خورد. در ماده ۴ از این ابلاغ آمده است: «پیشگیری و ممانعت از انتشار انواع آلودگی‌های غیرمجاز و جرم‌انگاری تخریب محیط

زیست و مجازات مؤثر و بازدارنده آلوده کنندگان و تخریب کنندگان محیط زیست و الزام آنان به جبران خسارت». در همین راستا و پس از انقلاب اسلامی ایران، قوانین کیفری^{۱۶}ی که در حوزه حق بر محیط زیست مقرر گشته، شامل موارد زیر است: ماده ۱ قانون اصلاح لایحه قانونی حفظ و گسترش فضای سبز در شهرها مصوب ۱۳۵۹ شورای انقلاب، مصوبه ۱۳۸۷/۱۲/۱۴ مجلس شورای اسلامی، مصوبه ۱۳۸۸/۴/۲۰ مجمع تشخیص مصلحت نظام، ماده یک قانون حمایت و حفظ منابع طبیعی و ذخایر جنگلی کشور مصوب ۱۳۷۱/۰۷/۰۵، قانون حفاظت و بهره برداری از منابع آبی جمهوری اسلامی ایران مصوب ۱۳۷۴/۰۴/۱۶، مواد ۱۴، ۱۵ و ۱۶ قانون نحوه جلوگیری از آلودگی هوا مصوب ۱۳۷۴/۰۲/۰۳ مجلس شورای اسلامی، اصلاحیه قانون شکار و صید، قانون مدیریت پسماندها مصوب ۱۳۸۳/۰۲/۲۰، دستورالعمل اجرایی پیشگیری از تخریب، تجاوز و تصرف عدوانی اراضی و منابع طبیعی مصوب ۱۳۸۳/۰۹/۲۲ رئیس قوه قضاییه و آراء وحدت رویه به شمار ۶۸۱ مورخ ۱۳۸۴/۰۷/۲۶ و ۶۵۸ مورخ ۱۳۸۴/۱۲/۲۳ و ۶۸۶ قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۷۵ که قوانین مهم در این زمینه هستند (نادری و مطلبی، ۱۴۰۱: ۵۴-۵۵). از این منظر، هم نقش و جایگاه نهادهای یاد شده و هم ایرادات مطرح شده در ارتباط با قوانین مذکور نقش مهمی در ارائه یک الگوی مطلوب برای حمایت کیفری از حق بر محیط زیست سالم در جامعه ایران بر عهده دارند که خود به معنای توجه به توسعه پایدار در اسناد عمومی بالادستی در ارتباط با حقوق نسل کنونی و نسل های آینده و تحقق توسعه پایدار است.

هم اکنون در قوانین حوزه محیط زیست با توجه به قدیمی بودن برخی از قوانین، مبالغی برای جریمه تخریب کنندگان محیط زیست دیده می شود که اثرگذاری و بازدارندگی چندانی ندارد. مبالغ جزای نقدی در قوانین محیط زیست از پانصد رسال تا پنج میلیون ریال نیازمند بازنگری جدی و اساسی است (خان پور و همکاران، ۱۳۹۸: ۸۳). بنابراین با عنایت به قدیمی بودن قوانین در این حوزه، تعیین جریمه به نحوی که هزینه های ارتکاب جرم را در این حوزه بالا ببرد، امری ضروری است. توضیح اینکه، در قانون پیشین که مصوب ۱۳۷۵ و در قانون مجازات اسلامی نیز آمده، اشعار می دارد: «هرکس درختان موضوع ماده (۱) قانون گسترش فضای سبز را عالماً عامداً و برخلاف قانون مذکور، قطع یا موجبات از بین رفتن آنها را فراهم آورد علاوه بر جبران خسارت وارده حسب مورد به حبس تعزیری از شش ماه تا سه سال و یا جزای نقدی از سه میلیون تا هیجده میلیون ریال محکوم خواهد شد». اما به نظر می رسد در زمینه اصلاح این ماده از قانون، زمینه برای قطع درختان و نقض اصل حق بر محیط زیست به وضوح قابل بیان است. در قانون اصلاح شده

که به موجب ماده ۴ قانون اصلاح لایحه قانونی حفظ و گسترش فضای سبز در شهرها مصوب ۱۳۵۹ شورای انقلاب، مصوب ۱۳۸۷/۱۲/۱۴ مجلس شورای اسلامی و همچنین قانون مصوب ۱۳۸۸/۴/۲۰ اصلاح شده است، چنین آمده است: «هرکس درختان موضوع ماده (۱) قانون گسترش فضای سبز را عالماً و عامداً و برخلاف قانون مذکور قطع یا موجبات از بین رفتن آنها را فراهم آورد، علاوه بر جبران خسارت، وارده حسب مورد به جزای نقدی از یک میلیون ریال تا ده میلیون ریال برای قطع هر درخت و در صورتی که قطع درخت بیش از سی اصله باشد، به حبس تعزیری از شش ماه تا سه سال محکوم خواهد شد». ضعف این ماده اصلاحی آن است که اولاً مجازات قطع درخت برای فرد خاطی نهایتاً تا ده میلیون ریال در نظر گرفته شده که بسیار ناچیز است و جنبه بازدارندگی ندارد. دوم اینکه، وقتی این موضوع از سوی جرایم سازمان یافته یا مافیایی هدایت می‌شود، آنها با اجیر کردن تعداد زیادی از افراد و اقدام به قطع درختان که تنها جنبه مجازات نقدی دارد، از مجازات فرار می‌کنند و به نوعی با انحراف از قانون و دور زدن آن به مقاصد شوم خود نیز می‌رسند (نادری و مطلبی، ۱۴۰۱: ۵۶). علاوه بر این در قوانین مذکور، کیفیت درخت یا درختان قطع شده نیز مدنظر نیست، زیرا در مواردی حتی برخی از درختان در موقعیتی قرار دارند که در صورت قطع آنان با واکنش منفی افکار عمومی روبرو می‌شود و یا اینکه نقش مهمی در زیباسازی محیط زندگی شهروندان دارد. در این صورت نیازمند آن هستیم تا با باز گذاشتن اختیارات برای قاضی رسیدگی کننده، نسبت به اتخاذ تدابیری کیفی سنگین تری اقدام نموده و از ضرر و زیان بیشتر به محیط زیست جلوگیری شود. بدین ترتیب، مقایسه اصلاح دو قانون در زمینه قطع درختان و قوانین کیفی در نظر گرفته شده نشانگر در نظر گرفتن تدابیر کیفی برای مبارزه با سودجویان در این زمینه است که در قانون اصلاح شده فعلی این ضعف قابل مشاهده است.

۴-۴. عوامل خارجی و در پیش گرفتن دیپلماسی محیط زیستی

ارزیابی وضعیت حق بر محیط زیست و ارتباط آن با توسعه پایدار نشان دهنده آن است که از جمله عوامل مؤثر و در عین حال مخرب بر وضعیت امنیت حقوق زیست محیطی، مشکلات ناشی از عدم تعامل با سایر کشورها و مجامع جهانی به واسطه تحریم است. هرچند که بحث اثرات منفی تحریم بر حقوق بشر همواره مورد توجه بوده است ((Petersen, 2010: 2)، اما این شرایط در حوزه حقوق زیست محیطی و به خطر انداختن امنیت محیط زیستی شهروندان بسیار برجسته‌تر است. از جمله اینکه در طی سالیان اخیر به واسطه تحریم‌های بین‌المللی و حقوق بشری، زیرساخت‌های زیست محیطی کشور با مشکلات قابل توجهی مواجه شده که از جمله آنان می‌توان به تحریم خرید بنزین و تحریم گسترده صنعت کشتیرانی اشاره نمود. این دو مورد باعث شدند تا کیفیت هوا به

واسطه گرایش به استفاده از بنزین بی کیفیت به خطر بیفتد و در عرصه کشتیرانی نیز منجر به کاهش ایمنی کشتی‌ها، گسترش حوادث دریایی و از بین رفتن و استهلاک تانکرهای نفتی شده است (وکیل و تحصیلی، ۱۳۹۳: ۸۳). علاوه بر این محروم ماندن از منابع مالی، تکنولوژیکی و دانشی در عرصه محیط زیست نیز اثرات نامطلوب دیگری است که به واسطه تحریم ایجاد شده و امنیت حقوق زیست محیطی را به خطر انداخته است. در این صورت اگر تحریم‌ها به هر دلیلی باعث تهدید امنیت حقوق شهروندان در عرصه زیست محیطی شوند، توسعه پایدار نیز وجهی از معنا نخواهد داشت. به این دلیل که حق بر توسعه به‌عنوان یکی از انواع حقوق همبستگی که نسل سوم حقوق بشر مطرح کرده است، تحت الشعاع قرار گرفته و مورد تهدید واقع می‌شود (خواجی، ۱۳۹۱: ۱۶). بر همین اساس یک بخش از برنامه توسعه روابط با کشورهای جهان و مخصوصاً کشورهای منطقه می‌بایست لحاظ نمودن توسعه پایدار و همکاری با آنان جهت مقابله با تهدیدات زیست محیطی است. در این راستا و برای استفاده از این ظرفیت می‌توان به برنامه های کلان سازمان ملل اشاره نمود که مبنایی برای همکاری در حوزه زیست محیطی و توسعه پایدار است. همچنان که نام گذاری دهه ۲۰۰۵-۲۰۱۴ میلادی تحت عنوان «دهه آموزش برای توسعه پایدار» از سوی مجمع عمومی سازمان ملل متحد هرچند بسیار دیر، اما گام مؤثر کشورها برای دستیابی به توسعه پایدار و حفاظت از منابع و جلوگیری از تخریب فزاینده توسعه نامحدود بود (پالمر، ۲۰۰۳: ۷۸). به نظر می‌رسد در پیش گرفتن یک رویه همکاری جویانه با کشورهای منطقه جهت پیشگیری از تخریب منابع آبی، مقابله با ریزگردها از طریق شناسایی عوامل و علل آنان، آموزش در مناطق مرزی اعم از شهرهای دارای ساحل و آبی و خشکی می‌تواند برنامه مطلوبی باشد. بر این اساس باید گفت که بخشی از برنامه حسن همجواری و تعامل سازنده در سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران و اسناد بالادستی می‌تواند تحت عنوان «دیپلماسی محیط زیستی» مطرح شده و زمینه را برای همکاری منطقه‌ای و جهانی برای محقق شدن توسعه پایدار فراهم نماید.

نتیجه گیری

رویکرد حل مسأله و سیاستگذاری از جهت شناخت مشکلات و مصائب عرصه محیط زیست و به تبع آن آثار نامطلوبی که بر توسعه پایدار بر جای می‌گذارد، رویکردی قابل تأمل و راهشگاست. به این دلیل که در بحث انتقادی این نتیجه حاصل شد که هم در بحث نبود مشارکت های مردمی، فقدان رویکرد حفاظت از محیط زیست به عنوان یک تکلیف برای عموم شهروندان، قوانین کیفری عام و غیراختصاصی و به تبع آن نبود یک قانون

اختصاصی در زیرمجموعه یک نهاد یا مرجع مشخص، مشکلات عرصه زیست محیطی در ایران پس از انقلاب اسلامی به شکل مؤثری حل نشده است. بنابراین در عرصه سیاستگذاری نیازمند اقدامات عملی، اختصاصی و در عین حال تلقی حق بر محیط زیست به عنوان حقی برای ملت هستیم. اما این تلقی در وهله اول مستلزم اصلاح حق بر محیط زیست در اصل پنجاه از قانون اساسی است که در ذیل فصل امور اقتصادی یعنی فصل چهارم قانون اساسی طرح شده است. بنابراین از یک جهت باید گفت که حق بر محیط زیست می‌بایست در ذیل اصل سوم قانون اساسی یعنی حقوق ملت طرح شود. این تغییر هم از جهت شکلی هم از جهت همسویی حق بر محیط زیست به مثابه یک حقی بنیادین برای ملت بسیار حائز اهمیت است. از منظر مشارکت مردم در امور زیست محیطی نیز باید گفت که حفاظت از محیط زیست در واقع چیزی جز توسعه پایدار در دوران کنونی نیست؛ اما تغییر قوانین به نفع حفاظت از محیط زیست نیازمند در نظر گرفتن رویکردی است که بتوان «تکلیفی» برای شهروندان اتخاذ نماید و مسؤولیت پذیری آنان را در حوزه رفتارهای فردی و اجتماعی برانگیزد. این رویه نیز در حوزه قانونی، مستلزم پیوند نقش مشارکت مردم به صورت نهادی در تدوین قوانین و نظارت بر عملکرد زیست محیطی مسئولان و نهادها است که بتواند زمینه را برای مقابله با جرایم سازمان یافته در عرصه محیط زیست فراهم سازد. اقدام مؤثر دیگر نیز در حوزه قضایی است؛ بدین معنا قوانینی که تاکنون نتوانسته بازدارندگی مؤثری در مبارزه با ذینفعان تخریب محیط زیست ایجاد نماید، می‌بایست لغو و قوانین جدیدی در پیش گرفته شود. بر این اساس از حیث مقایسه باید گفت پابندی به سیاست‌های ابلاغی محیط زیست از سوی مقام معظم رهبری در سال ۱۳۹۴، رویکردی اختصاصی‌تری در عرصه شناسایی حق بر محیط زیست و توسعه پایدار و در نظر گرفتن حقوق نسل‌های کنونی و آینده در پیش گرفته است که نیازمند عملیاتی شدن و مصداقی شدن در عرصه اجرایی، تقنینی و قضایی است. به نظر می‌رسد اختصاصی شدن قوانین محیط زیستی در زیر چتر یک نهاد و دور شدن از قوانین پراکنده نقش مهمی در بهبود شرایط محیط زیستی و کمک به تحقق توسعه پایدار خواهد داشت. در عرصه خارجی نیز دیپلماسی زیست محیطی در نهادهایی نظیر وزارت خارجه می‌تواند مشکلات و موانع

توسعه پایدار را از حیث همکاری با کشورهای منطقه و جهان در عرصه‌های مختلف نظیر رفع مشکلات گرد و غبار، حق آبه‌ها و آلودگی دریاها و سواحل و ... برطرف سازد.

استناد به این مقاله: رحمانی سمیه، ره انجام حمیده (۱۴۰۵). بررسی امنیت حقوق زیست محیطی بر توسعه پایدار با توجه به اسناد بالادستی پس از انقلاب اسلامی، فصلنامه علمی رهیافت انقلاب اسلامی، ۲۰(۷۴)، ۱۳۹-۱۶۰

The Islamic Revolution Approach Quarterly is licensed under a
Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

منابع و مأخذ:

- کریمی، م.م. و پورمند، م. (۱۳۸۰). مبانی فقهی اقتصاد اسلامی. قم: پژوهشکده حوزه و دانشگاه؛ تهران: سمت.
- محمدی، س. (۱۴۰۲). نقش دولت در تأمین توسعه پایدار محیط زیستی در ایران. فصلنامه رهیافت انقلاب اسلامی، ۱۷(۶۵)، ۱۴۱-۱۶۰.
- موسوی داویجانی، س.ن.، پروین، خ.، و شاحیدر، ع. (۱۴۰۲). توسعه پایدار از منظر مؤلفه‌های محیط زیست در نظام حقوقی ایران. فصلنامه دستاوردهای نوین در حقوق عمومی، ۵(۲)، ۵۵-۲۲.
- موسوی، س.ف. (۱۳۸۵). سیر تکامل منابع حقوق بین‌المللی محیط زیست (چاپ اول). تهران: نشر میزان.
- میرابراهیمی، س.ع. (۱۳۸۹). محیط زیست و استراتژی حقوق اسلامی. چشم‌انداز جغرافیایی، ۱۲(۵)، ۱۳۹-۱۵۶.
- نادری، ش. و مطیعی، م. (۱۴۰۱). حمایت کیفری از حق بر محیط زیست. فصلنامه تمدن حقوقی، ۵(۱۰)، ۴۹-۶۹.
- وکیل، ا.س. و تحصیلی، ز. (۱۳۹۳). ایران و تحریم‌های بین‌المللی. تهران: انتشارات مجد. • امیراجمند، ا. (۱۳۸۱). مجموعه اسناد بین‌المللی حقوق بشر. تهران: انتشارات دانشگاه شهید بهشتی.
- بوزان، ب. (۱۳۸۹). (مردم، دولت‌ها و هراس (م. عطارزاده، مترجم). تهران: انتشارات پژوهشکده مطالعات راهبردی.
- پالمر، ج.ا. (۱۳۸۳). (آموزش محیط زیستی در قرن بیست و یکم (م. خورشیددوست، مترجم). تهران: انتشارات سمت.
- پوپر، ک.ر. (زندگی سراسر حل مسئله است (ش. خواجهان، مترجم). تهران: انتشارات مرکز.
- خان‌پور، ل.، رحیمی، م.م. و پیوندی، ر. (۱۳۹۸). تحلیل و بررسی نقش قوانین کیفری ایران در حفاظت از محیط زیست و توسعه پایدار مقاصد گردشگری. نگرشی نو در جغرافیای انسانی، ۱۱(۴).
- خواجهی، غ. (۱۳۹۱). تحریم اقتصادی از منظر حقوق بین‌الملل با تأکید بر حقوق بین‌الملل اقتصادی و حق توسعه. دوفصلنامه دانش حقوق اقتصادی، ۱۹(۲).
- رضائی قوام‌آبادی، م.ح. (۱۳۹۲). حفاظت از محیط زیست در حقوق اساسی جمهوری اسلامی ایران. فصلنامه دیدگاه‌های حقوق قضایی، ۶۳، ۹۳-۱۴۰.
- زکوی، م. و شمس ناتری، ا. (۱۳۹۹). بررسی تطبیقی رویکرد ایران (پس از انقلاب اسلامی) و نهادهای بین‌المللی در قبال بحران‌های زیست‌محیطی. فصلنامه رهیافت انقلاب اسلامی، ۱۴(۵۳)، ۱۱۳-۱۳۶.
- شبیری، س.م. و میبودی، ح. (۱۳۹۲). محیط زیست در ایران و ارائه پیشنهاداتی برای بهبود وضعیت موجود. فصلنامه علوم محیطی، ۱۱(۱)، ۱۹۹-۲۳۰.
- عزیززهی، ح. (۱۴۰۰). الزامات محیط زیستی در قراردادهای بالادستی نفت و گاز پس از انقلاب اسلامی. فصلنامه رهیافت انقلاب اسلامی، ۱۵(۵۵)، ۲۳-۴۰.
- غفاری، ه. و کریمی، ع. (۱۳۸۷). هویت دینی و آموزه‌های اخلاقی اسلام و تأثیر آن بر رفتارهای اقتصادی در فرآیند توسعه. در مجموعه مقالات همایش اقتصاد اسلامی و توسعه. مشهد: دانشگاه فردوسی مشهد، دانشکده علوم اداری و اقتصادی. بازیابی شده از https://www.civilica.com/Paper-IEDC01-IEDC01_017.html
- غلامیان حسین‌آبادی، س.، غزنوی قصونی، ا. و مصطفوی، م.س. (۱۴۰۱). بررسی و تحلیل کارآیی قوانین کیفری محیط زیست در ایران. مجله مدیریت سبز و توسعه، ۲(۲)، ۹۱-۱۰۴.
- فالکس، ک. (۱۳۹۳). شهروندی (م.ت. دلفروز، مترجم). تهران: نشر کویر.
- فقیه حبیبی، ع. (۱۳۹۹). حکمرانی مطلوب زیست‌محیطی و توسعه پایدار. فصلنامه پژوهش‌های سیاسی جهان اسلام، ۱۰(۳)، ۲۹۷-۳۱۳.
- کرافت، ا.، تریف، ت.، جیمز، ل. و مورگان، پ. (۱۳۸۳). مطالعات امنیتی نوین (ع. طیب و و. بزرگی، مترجمان). تهران: انتشارات پژوهشکده مطالعات راهبردی.

20Impact%20of%20Economic%20Sanctions.pdf. Access Date: 31/3/1393
 - Brand, Ulrich, Görg, Christoph, Hirsch, Joachim, Wissen, Markus, 2008, Conflicts in environmental regulation and the internationalisation of the state: contested terrains, Routledge.
 - Hurlbert, Margot, Gupta, Joyeeta, 2015, The split ladder of participation: a diagnostic, strategic, and evaluation tool to assess when participation is necessary. *Environmental Science & Policy*, 50

Palmer, J. E. (2004). *Environmental Education in the Twenty-First Century* (M. Khorshid Doost, Trans.). Tehran: Samt Publications.

Popper, K. R. (2010). *Life is All About Problem Solving* (S. Khajian, Trans.). Tehran: Markaz Publications.

Khanpour, L., Rahimi, M. M., & Peyvandi, R. (2019). Analysis and review of the role of Iranian criminal laws in environmental protection and sustainable development of tourism destinations. *Journal of New Perspectives in Human Geography*, 11(4).

Khaji, G. (2012). Economic sanctions from the perspective of international law with emphasis on international economic law and the right to development. *Bi-Quarterly Journal of Economic Law Knowledge*, 19(2).

Ramezani Ghavamabadi, M. H. (2013). Environmental protection in the Basic Law of the Islamic Republic of Iran. *Quarterly Journal of Judicial Law Perspectives*, (63), 93-140.

مجموعه مقالات همایش اقتصاد اسلامی و توسعه. مشهد: دانشگاه فردوسی مشهد، دانشکده علوم اداری و اقتصادی. بازبای شده از https://www.civilica.com/Paper-IEDC01-IEDC01_017.html

• غلامیان حسین آبادی، س.، غزنوی قصونی، ا.، و مصطفوی، م.س. (۱۴۰۱). بررسی و تحلیل کارآیی قوانین کیفری محیط زیست در ایران. *مجله مدیریت سبز و توسعه*، ۲(۲)، ۹۱-۱۰۴.

• فالکس، ک. (۱۳۹۳). *شهروندی* (م.ت. دلفروز، مترجم). تهران: نشر کویر.

• فقیه حبیبی، ع. (۱۳۹۹). حکمرانی مطلوب زیست محیطی و توسعه پایدار. *فصلنامه پژوهش‌های سیاسی جهان اسلام*، ۱۰(۳)، ۲۹۷-۳۱۳.

• کرافت، ا.، تریف، ت.، جیمز، ل.، و مورگان، پ. (۱۳۸۳). *مطالعات امنیتی نوین* (ع. طیب و و. بزرگی، مترجمان). تهران: انتشارات پژوهشکده مطالعات راهبردی.

• کریمی، م.م.، و پورمند، م. (۱۳۸۰). مبانی فقهی اقتصاد اسلامی. قم: پژوهشکده حوزه و دانشگاه؛ تهران: سمت.

• محمدی، س. (۱۴۰۲). نقش دولت در تأمین توسعه پایدار محیط زیستی در ایران. *فصلنامه رهیافت انقلاب اسلامی*، ۱۷(۱)، ۶۵-۱۴۱-۱۶۰.

• موسوی داویجانی، س.ن.، پروین، خ.، و شاحیدر، ع. (۱۴۰۲). توسعه پایدار از منظر مؤلفه‌های محیط زیست در نظام حقوقی ایران. *فصلنامه دستاوردهای نوین در حقوق عمومی*، ۲(۵)، ۲۲-۵۵.

• موسوی، س.ف. (۱۳۸۵). *سیر تکامل منابع حقوق بین‌المللی محیط زیست* (چاپ اول). تهران: نشر میزان.

• میرابراهیمی، س.ع. (۱۳۸۹). محیط زیست و استراتژی حقوق اسلامی. *چشم‌انداز جغرافیایی*، ۱۲(۵)، ۱۳۹-۱۵۶.

• نادری، ش.، و مطلبی، م. (۱۴۰۱). حمایت کیفری از حق بر محیط زیست. *فصلنامه تمدن حقوقی*، ۵(۱۰)، ۴۹-۶۹.

• وکیل، ا.س.، و تحصیلی، ز. (۱۳۹۳). *ایران و تحریم‌های بین‌المللی*. تهران: انتشارات مجد..

- Everitt, Richard A. Carpenter, and S. L. Tu. (1997). *Environmental Impact Assessment for Developing Countries in Asia. Volume 1-Overview*.

- Domenico. G (2018). The Ground-Breaking Advisory Opinion OC- of the Inter-American Court of Human Rights: Healthy Environment and Human Rights. *Journal of Constitutional Law*. 23 (17); pp 1-29.

- Petrescu, Ioana M, (2010), "The Humanitarian Impact of Economic Sanction", This is the html Version of the file [http://www.essex.ac.uk/armedcon/story_id/The%20Humanitarian%](http://www.essex.ac.uk/armedcon/story_id/The%20Humanitarian%20Impact%20of%20Economic%20Sanctions.pdf)